

בראשית פרק ג: החטא ועונשו

מבוא

בלימוד הפרק נעסוק במפגש עם הנחש ובדרכי הפיתוי שלו. כמו כן נתאר את עמידת האדם מול הקב"ה בעקבות החטא. וננסה לברר מה טיבו של עץ הדעת.

שאלות מכוונות למידה

- איך פועל הפיתוי? מה גורם לאישה לעבור על דבר ה'?
- איך עומדים החוטאים לפני ה' איך מתמודדים החוטאים עם חטאם?
- מה הקשר בין החטא לעונש שקיבלו כל אחד מן החוטאים?
- מה טיבו של עץ הדעת?

הפיתוי

בראשית ג

- (א) והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהים ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן:
- (ב) ותאמר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל:
- (ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו:
- (ד) ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתו:
- (ה) כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע:
- (ו) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונתחמד העץ להשפיל ותיקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל:

השוואה בין הציווי של ה' לדברי הנחש והאישה

דברי האישה לנחש פרק ג	דברי הנחש לאישה פרק ג	הציווי של ה' פרק ב	
(ב) ותאמר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל: (ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו	(א) ויאמר (הנחש) אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן:	(טז) ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל: (יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו	האיסור
פן תמתו:	(ד) ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתו: (ה) כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע:	כי ביום אכלכם ממנו מות תמות:	העונש

1. בדו-שיח של הנחש עם האישה, הנחש משנה **ארבעה** דברים מהציווי של ה'. השווה בין הציווי האלוקי לבין הצגתם ע"י הנחש, וכתוב בטבלה שלפניך את ארבעת השינויים.

סוג השינוי	השינוי בציווי ה', בדברי הנחש לאישה	הציווי של ה'	
	הנחש אינו מזכיר את ההיתר		ההיתר
		ה' אסר לאכול רק מעץ הדעת: "ומעץ הדעת טוב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ"	האיסור
ביטול העונש			העונש
		לא נאמר	הטעם לאיסור

2. בדו-שיח בין הנחש לאישה אף האישה משנה בשני דברים את הציווי של ה'. השווה בין הציווי האלוקי לבין הצגתם ע"י האישה, וכתוב בטבלה שלפניך את שני השינויים.

סוג השינוי	השינוי בציווי ה', בדברי האישה לנחש	הציווי של ה'	
הגדלת האיסור			האיסור
		אם האדם יאכל מעץ הדעת הוא בוודאי ימות: "כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת"	העונש

3. ראינו שבדו-שיח בין הנחש לאישה, הנחש עורך שינויים בציווי של ה'.

א. מה מטרתם של השינויים שעושה הנחש בציווי של ה'?

ב. פרט כיצד השינויים הללו מסייעים לנחש להשגת המטרה?

רש"י, בראשית ג

(א) אף כי אמר - שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגוי' - ואף על פי שראה אותם אוכלים משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ.
(ג) ולא תגעו בו - הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר "אל תוסף על דבריו" (משלי ל ו).
(ד) לא מות תמתון - דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה.
(ו) ותרא האשה - ראתה דבריו של נחש, וְהִנָּא לָהּ (דבריו מצאו חן בעיניה) והאמינתו.

4. עין ברש"י על פסוקים א, ג, ד, ו, וענה:

א. על פסוק ג אומר רש"י: "הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון" מהי ה"תוספת" ומהו ה"גרעון"? ומה הקשר ביניהם?
ב. לפי רש"י, באילו שתי דרכים נקט הנחש כדי לפתות את האישה לחטוא?

תוצאות החטא

בראשית ג

(ז) וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיִּדְעוּ כִּי עֵרֻמָּם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עֲלֵהּ תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת:
(ח) וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְּהַלֵּךְ בְּגֵן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן:

רש"י בראשית ג, ז

וידעו כי ערומים הם - אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה.

5. ההסתתרות האדם מפני ה' אלקים מעידה על המעמד החדש שלו, ועל תוצאות האכילה, עוד בטרם נענש על ידי ה'. רש"י מתאר את תחושתו של האדם אחרי החטא. לפי רש"י, מהו השינוי שחל באדם ובאשתו בעקבות אכילתם מעץ הדעת?

עמידה מול ה' אחרי החטא

נחש	חיה	אדם	
		(ט) ויקרא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם ויאמר לו איפה : (י) ויאמר את קלד שמעתי בגן ואיך כי עירם אנכי ואחבא :	פנית ה' אל החוטא
(יד) ויאמר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנָּחָשׁ כי עשית זאת	(יג) ויאמר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה מה זאת עשית	(יא) ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ אשר צויתיד לבלתי אכל ממנו אכלת :	
	ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל :	(יב) ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן העץ ואכל :	תגובת החוטא
ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, על גחנך תלך, ועפר תאכל כל ימי חייך : (טו) ואיבה אשית בינך ובין האשה, ובין זרעך ובין זרעה, הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב : ס	(יז) אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבֵּה אָרְבָּה עֲצָבוֹנְךָ וְהַרְגֵנִי, בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים, וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוָקְתִּיךָ, וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ : ס	(יז) וְלָאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אַרְוֶה הָאָדָמָה בְּעִבוּרְךָ בְּעֶצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ : (יח) וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ, וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה : (יט) בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵד אֶל הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ כִּי עָפָר אֶתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב :	העונש

הפנייה של ה' אל החוטאים

6. השווה בין הפניה של ה' אל כל אחד מן החוטאים, וציין שלושה ההבדלים עקרוניים ביניהם? (בשלב זה תתייחס בתשובתך רק להבדלים בפנייה של ה' ולא לתגובה של החוטא ולא לעונשו).
 על משמעותם של ההבדלים נעמוד בהמשך

הפנייה של ה' לאדם

בראשית ג, ט
 ויקרא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם ויאמר לו איפה :
רש"י
 איכה - יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישוהו פתאום.
 וכן בקין אמר לו "אי הבל אחיך?" (בראשית ד ט).

7. מה היה קשה לרש"י? וכיצד הוא יישב את הקושי?

בראשית ג, יא-יב

י(א) וַיֹּאמֶר מִי הֲגִיד לְךָ כִּי עִירַם אֶתֶּה הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכֶל מִמֶּנּוּ אֶכְלֶתָ :

י(ב) וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ וָאֶכַל :

רש"י

אשר נתת עמדי - כאן כפר בטובה.

8. עיין בפסוק יג ובדברי רש"י וענה :

א. האם האדם לוקח אחריות על חטאו?

ב. מהו החטא הנוסף שמייחס רש"י לאדם? כלפי מי הוא חטא בחטא זה?

○ הפנייה של ה' לאישה

בראשית ג, יג

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה מַה זֹאת עָשִׂיתָ?

וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הִנְחֵשׁ הִשִּׂיאֲנִי וָאֶכַל :

○ רמב"ן בראשית ג, יג

וטעם (והפירוש של) "מה זאת עשית" - לעבור על מצוותי, כי האשה בכלל אזהרת אדם, כי הייתה עצם מעצמיו בעת ההיא, וכן היא בכלל העונש שלו.

9. עיין בפסוק יג ובדברי הרמב"ן וענה :

א. האם האישה לוקחת אחריות על חטאה?

ב. הרמב"ן אומר: "כי האשה בכלל אזהרת אדם", מה היה קשה לרמב"ן וכיצד הוא מיישב את הקושי?

ג. הבא ראיה לפירוש של הרמב"ן מפסוק ג?

○ רמב"ן בראשית ג, יג

וטעם (והפירוש של) "מה זאת עשית?" - ...ולא אמר באשה "ותאכלי מן העץ", כי היא נענשה על אכילתה (וגם) על עצתה, כאשר נענש הנחש. ועל כן אמרה "הנחש השיאני ואוכל", כי העונש הגדול על האכילה. והנה מכאן נוכל ללמוד עונש למחטיאי אדם בדבר, כאשר למדונו רבותינו (פסחים כב ב) בפסוק "ולפני עור לא תיתן מכשול" (ויקרא יט ד).

10. עיין בדברי הרמב"ן, וענה :

א. בפנייה של ה' אל האדם יש התייחסות מפורטת לחטאו "המֶן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתִי אֶכֶל מִמֶּנּוּ אֶכְלֶתָ?" לעומת זאת בפנייה של ה' אל האישה יש שאלה כללית "מה זאת עשית?". כיצד מסביר הרמב"ן הבדל זה?

ב. על מה נענשה האישה?

ג. איזה מסר חשוב לומד מכך הרמב"ן?

הפנייה של ה' לנחש

בראשית ג, יד

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנָּחַשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה...

רש"י

כי עשית זאת - מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית.

שאלו שאלו (לנחש) למה עשית זאת, היה לו להשיב: דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?!

11. עיין בפסוק יד ובדברי רש"י, וענה:

א. רש"י אומר: "מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית" הסבר **בלשונך** ביטוי זה.

ב. איזו "היפוך זכות" יכול היה לומר הנחש להגנתו?

ג. מה הביסוס בכתוב לפרשנות של רש"י? (היעזר בהבדלים שראינו בשאלה 6 ובטבלה שם).

העונשים

העונשים - "מידה כנגד מידה"

12. אחת מדרכי הענישה של ה' היא "מידה כנגד מידה" - משמעותה שיש קשר בין החטא לעונש. עיין בעונשים של הנחש, האישה והאדם, ונסה למצוא קשר בין החטא לבין העונש שכל אחד מהם קיבל.

העונשים	"מידה כנגד מידה" - מה הקשר בין החטא לעונש?
<p>עונש הנחש</p> <p>(יד) וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנָּחַשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹאת אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, על גחנך תלך, ועפר תאכל כל ימי חייך: (טו) וְאִיבָה אֲשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבִין זָרְעֶךָ וּבִין זָרְעָהּ, הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב: ס</p>	<ul style="list-style-type: none"> • בחטא הנחש ניצל את היותו "ערום מכל חיית השדה" והוא נענש להיות "ארוור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה".
<p>עונש האישה</p> <p>(טז) אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבֵּה אֲרַבָּה עֲצָבוֹנָךְ וְהִרְגָה, בעצב תלדי בנים, ואל אישך תשוקתך, והוא ימשל בך: ס</p>	<ul style="list-style-type: none"> • האישה רצתה להינות מהפרי: "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאונה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל" ולכן היא נענשה בדבר שהוא ההפך מהנאה היא קיבלה עצב וכאב: הרבה ארבה עצבונך והרנג, בעצב תלדי בנים.
<p>עונש האדם</p> <p>(יז) וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אָרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוֹרְךָ בְּעֲצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: (יח) וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ, וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה: (יט) בְּזַעַת אֲפִיךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵף אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עָפָר אַתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • האדם הוזהר שאם הוא יאכל מעץ הדעת הוא יענש במוות והוא אכן נענש בעונש מוות.

המוות והחיים

בראשית פרק ג

- (כ) וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ תְּוָה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל חַי :
- (כא) וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנוּת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׁם :
- (כב) וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמְּנוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע וַעֲתָה פָּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם :
- (כג) וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעַבְדֵּי אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם :
- (כד) וַיִּגְרַשׂ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁכַּן מִקֶּדֶם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַכְּרָבִים וְאֶת לֶהֱט הַחֲרָב הַמְתֵּהֶפֶכֶת לְשָׁמֵר אֶת דְּרָגְדֵי עֵץ הַחַיִּים : ס

13. עיין בפרק ג, פסוקים כב-כד, וענה :

- א. חוץ מהעונש בקושי הפרנסה - מהו העונש הנוסף המופיע בפסוקים אלה? ומה ההשלכות של עונש זה?
- ב. כיצד בעונש זה מתקיימים דברי ה' "כי ביום אכלך ממנו מות תמות"?

☒ רש"ר הירש, בראשית ג, כ

חווה - לשון פיעל משורש 'חיה' - הנותנת חיים. כבר נודע לאדם שעתיד הוא למות. וכבר נאמר לו שאשתו תלד לו בנים, באותה שעה הוא קרא לה 'חווה' שכן היא הנותנת חיים לכל חי. האדם ימות, אך האנושות תחיה. בזכות האישה יחיה גם האיש ויקום בבניו אחריו. יכול היה אדם לכעוס על אשתו שבעטיה נטרד מגן עדן, אך הוא קורא לה על שם הגדול שבתפקידיה: "אם כל חיי".

14. עיין בפרק ב, פסוקים כ-כא ובדברי רש"ר הירש. לפי רש"ר הירש, מדוע דווקא בשלב הזה אדם קורה לאשתו בשם "חווה".

משמעות האכילה מעץ הדעת

ייחודו של עץ הדעת

בראשית ב, ג

וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נֹחֵמֵד לְמִרְאֵה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הֶגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע :

לאחר שעסקנו בחוטאים ובעונשם יש מקום לדון בסוגיה המהותית: מהו עץ הדעת? מהו השינוי המתחולל באדם לאחר שאכל ממנו? האם זהו עץ 'קסום' המשפיע על אוכליו? כמו כן יש מקום לעיסוק בשאלת ההשפעה של עץ הדעת? מה קורה לאדם אחרי שאכל, האם אז הוא נהיה חכם ולפני כן היה שוטה? מה ההבדל בין האדם לפני אכילת פרי עץ הדעת ואחריו? לשאלות אלו ניתנו ע"י חז"ל וחכמי ישראל תשובות שונות וחולקות, אנו נלמד גישה אחת לנושא, את הגישה של המדרש :

מדרש תדשא פרק ז'

אמר רבי פנחס בן יאיר: העץ הזה עד שלא אכל ממנו אדם הראשון לא נקרא שמו אלא עץ בלבד, כשאר כל העצים, אבל משאכל ועבר על גזירתו של הקב"ה נקרא שמו "עץ הדעת טוב ורע" על שם סופו, כמו שמצינו דברים רבים שנכתבו שםם תחלה על שם סופן... ולמה צווה אותו הקב"ה שיאכל מכל עץ הגן ומנע לו אחד מהם? כדי שיהיה רואה אותו תמיד וזוכר את בוראו ומכיר שעול יוצרו עליו, ושלא תהא רוחו גסה עליו.

15. עיין במדרש, וענה :

- א. האם לפי המדרש, היה משהו פלאי ומיוחד בעץ הדעת עצמו? האם מדובר בעץ ששונה מעצים אחרים?
- ב. מה הכוונה שהעץ נקרא "על שם סופו"?
- ג. מה מלמד אותנו המדרש על מקומו של ציווי ה' בחיי האדם?